

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
AL- XORAZMIY NOMIDAGI URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI FIZIKA-
MATEMATIKA FAKULTETI 302-FIZIKA GURUHI TALABASI MATCHONOV
HUSNIDDINNING SOTSILOGIYA FANIDAN

REFERAT

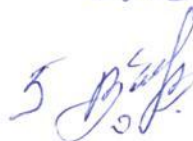
MAVZU: SOTSILOGIYADA SOTSIAL INSTITUT TUSHUNCHASI.

TOPSHIRDI:

Matchanov H.J.

QABUL QILDI:

Babajanov S.B.

URGANCH - 2015

MAVZU: SOTSIAL INSTITUTLAR, TASHKILOTLAR, TIZIMLAR SOTSILOGIYASI

Reja:

I.Kirish

II.Asosiy qism

1. Sotsial institutlar, tashkilotlar, tizimlar sotsiologiyasi.

2. Sotsial munosabatlar.

3. Rivojlanish sotsiologiyasi.

III.Xulosa

IV.Foydalanilgan adabiyotlar.

KIRISH

Sotsiologiya gumanitar fanlar doirasidagi shunday yonalishki, u butun jamiyat va uning ijtimoiy tizimini tashkil etadigan tarkibiy qismlarining rivojlanish va mavjud bolish qonuniyatlarini, turli sotsial jarayonlar ortasidagi ozaro aloqalar va kishilarning sotsial xulq-atvori qonuniyatlarini organadi.

Sotsiologiya fani jamiyatda roy berayotgan yirik ijtimoiy-siyosiy voqealarni shunchaki qayd etish bilangina cheklanmaydi, balki uning asl mohiyati va mazmunini atroflicha ochib beradi. Bu fan ozining ilmiy xulosalarini empirik darajada asoslangan holatda ilgari suradi.

Sotsiologiya fan sifatida hozirgi ijtimoiy jarayonlar holatiga tolaqonli javob berish bilangina cheklanmasdan, balki ularning istiqboldagi ozgarish darajasi hususida bashorat qiladi. Ana shu jihatdan sotsiologiya fani nazariyasi, amaliyoti va tadqiqot usullarini atroflicha organib chiqish zarurati tug'iladi.

Sotsial institutlar, tashkilotlar, tizimlarni o'rganish sotsiologiyaning maxsus yo'nalishlari hisoblanadi.

Sotsial institut (lotincha — institutum, ruscha lug'aviy ma'nosi — ustanovleniya, o'zbekcha ma'nolarda, birinchidan, nizom, qoidalar yoki ularning to'plamini, ikkinchidan, mahkama, muassasalarni bildiradi. Sotsial institutlar yoki institutsional sotsiologiya maxsus nazariy yo'nalishdir. Sotsiologiyaga sotsial institut tushunchasi huquqshunos fanlaridan kirib kelgan. Yurisprudensiyada sotsial institutlar deyilganda, ijtimoiy — huquqiy munosabatlarni idora qiladigan huquqiy normalar (merosxo'rlik, mulkka egalik, oila va nikoh institutlari) tushuniladi.

Institutsional sotsiologiya — ijtimoiy hayotni tashkil etishning va idora etishning (boshqarishning regulyatsiya qilishning) barqaror shakllarini o'rgatuvchi sohadir.

Sotsial institutlarni konkret tashkilot va guruhlardan farqlash lozim. Yuzaki ko'rinishda, sotsial institut muayyan vazifani bajaruvchi odamlar muassasalar, idoralar majmui sifatida gavdalanadi. Mazmuniga ko'ra esa, sotsial institut va shaxslarning konkret vaziyatlarda amal qiladigan maqsadga muvofiq, rasmiy va norasmiy, barqaror, standartlashgan tamoyil normalar, o'rnashmalarini bildiradi.

Sotsial institut, qisqacha ta'rifda, odamlar sotsial tashkillashgan va regulyatsiya qilinadigan faoliyatlarni anglatadi. Sotsial institutlar xatti-harakatining nisbatan barqaror shakllar namunalarini, avloddan-avlodga o'tuvchi an'analar, odatlarni qayta takror hosil qilinishini ham ta'minlaydi. Sotsial strukturaga kiruvchi har bir sotsial institut muayyan ijtimoiy ahamiyat vazifalarni ado etish uchun tashkil topadi, har bir sotsial institut faoliyat maqsadi, unga erishishni ta'minlovchi konkret funksiyalar, ushbu institutga xos bo'lgan sotsial pozitsiya va rollar shuningdek, maqsadga muvofiq, kerakli xatti-harakatni rag'batlantiruvchi va deviant (og'ma) xatti-harakatlarga qarshi qaratilgan tazyiqlar (sanksiyalar) tizimi bilan tavsiflanadi.

Jamiyatni iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy, huquqiy va halqaro sohalariga xos bo'lgan sotsial institutlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Siyosiy institutlar muayyan hokimiyat mavjudligini, iqtisodiy institutlar esa moddiy ne'matlarning ishlab

chiqarilishining taqsimlanishini ta'minlaydi. Jamiyatning muhim institutlaridan biri oila hisoblanadi. Uning faoliyati (ota-onalar, ota-onalar va bolalar o'rtasidagi tarbiya usullari) huquqiy va ijtimoiy normalar bilan belgilanadn. Bundan tashqari jamiyatda bir qator ijtimoiy-madaniy institutlar (maorif, sog'liqni saqlash tizimlari, madaniy-tarbiyaviy muassasalar, fan din institutlari) amal qilinadi.

Sotsial institutlar sotsial muhit bilan o'zaro ta'sirda bo'ladi. Bu o'zaro ta'sir normal tarzda, shuningdek normaning buzilishi sharoitida ham bo'lishi mumkin. Har qanday real jamiyatda normativ tartibotga bo'ysunmaydigan anomik hodisalar bo'lishi tabiydir.

Amal qilish doirasi va vazifalariga qarab sotsial institutlarning quyidagi ko'rinishlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

1) Relyatsion institutlar. Bu institutlar jins va yoshdan tortib to kasb-mashg'ulot turi va qobiliyati mezonlariga asosan jamiyatning rolga oid tarkibini aniqlab beradi;

2) Regulyativ (idora etish) sotsial institutlari. Bu institutlar shaxsiy maqsadlarning jamiyatda amal qilib turgan normalariga dahlsiz holda amalga oshish chegaralarini va bu chegaradan chiqib ketilganda qo'llaniladigan sanksiyalarni (bunda sotsial nazoratning hamma mexanizmlari ham kirib ketadi) belgilab beradi;

3) Integrativ (uyg'unlashtiruvchi) sotsial institutlar. Bu institutlar bir butun tuzumga jamiyat manfaatlarini qondirishga ma'sul bo'lgan sotsial rollarni ifodalaydi;

4) An'anaviy sotsial institutlar. Bu sotsial institutlar odat, marosimlar qarindosh-urug'chilik tomonidan qat'iy belgilangan normalar bilan bog'liqdir.

5) Madaniy sotsial institutlar. Din, san'at, adabiyot bilan bog'liq;

Institutsional sotsiologiyada sotsial institutlarning bajaradigan asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

a) jamiyat a'zolarini takror ishlab chiqarish qaytadan tiklash;

b) sotsializatsiya (individda ijtimoiy ahamiyatli bo'lgan qadriyat va normalarni etkazishning turli xil shakllar);

v) ishlab chiqarish va taqsimot;

g) tartibga rioya qilish va axloqni saqlab turish. Jamiyat taraqqiyotining har bir bosqichi unga mos bo'lgan muayyan sotsial institutlar amal qilinishi taqozo etadi. Hozirgi zamon sivilizatsiyasi tomon qadam tashlayotgan mustaqil mamlakatimizda yangi maqomga monand bo'lgan sotsial institutlar shakllaniishi jarayoni ro'y bermoqda. Bular iqtisodiy sohada-bozor iqtisodiyoti amal qilishiga xizmat qiladigan sotsial institutlar siyosiy sohada demokratik hokimiyat turli bo'g'inlari faoliyatini ta'minlovchi sotsial institutlar, jamiyat barcha javhalariga yangi jamiyat tarziga hozirlovchi turli xil sotsial institutlardir. Prezident Karimov izchil tadbiriq, qilayotgan konsepsiyaga muvofiq, yangi sotsial institutlar an'anaviy sotsial institutlarga mutlaqo qarama-qarshi qo'yilmasdan, balki jamiyatimizning o'tmishi, hozirgi va kelajagi vorisligini ta'minlashga xizmat qiladigan, jamiyatdan begonalashmagan, mamlakatimiz mintaqasiga mos keladigan sotsial institutlar faoliyatiga yo'l ochib berilmoqda.

Sotsial institutlari singari sotsial tizim amal qilishi ta'minlaydigan ijtimoiy strukturaning asosiy «hujayra»laridan biri sotsial tashkilotlardir.. Sotsial institutlardan farqli ravishda, sotsial tashkilotlar odamlarning ish jarayonida muayyan vazifalarni bajarishdagi ixtiyoriy yoki majburiy uyushmasi tushuniladi. Tashkilot a'zosi bo'lgan odamlarning manfaatlari umumiyliigi tashkilotning ideal holiga ega, tashkilotning maqsadi uning barcha a'zolari maqsadi bilan muvofiq, kelishi ko'zda tutiladi. Sotsial tashkilotni boshqa sotsial guruhlashuvlardan farqi - uni tashkil etuvchi individ qat'iy ravishda muayyan sotsial rol va pozitsiyalarni ijro etishlaridadir. Jamiyat sotsial tashkilotlari turli xildagi iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va g'oyaviy maqsadlarga erishish vositasi deb qaraydi. Sotsial tashkilotlar indvidlarning ehtiyoj va manfaatlarini ma'lum bir qat'iy me'yorda qondirilishiga xizmat qiladi. Bu me'yor odamning mazkur sotsial tashkilotda qabul qilingan sotsial norma va qadriyatlardan kelib chiqadigan ijtimoiy maqomi bilan belgilangan bo'ladi.

Sotsiologiyadagi maxsus yoʻnalish sotsial tashkilotlar nazariyasiga koʻra ikki xil rasmiy va norasmiy tashkilotlar ajratiladi, har qanday rasmiy tashkilot maxsus ma'muriy apparatga ega boʻladi. Bu ma'muriy apparatning asosiy vazifasi — tashkilot mavjudligini ta'minlash uchun uning a'zolari faoliyatini muvofiqlashtirishdir. Bunday tashkilot a'zolari vazifa (funksiya)ni bajarish nuqtai nazaridan qaraladi. Bunday individ birinchi navbatda shaxs emas, balki maxsus sotsial rolni ijro etuvchi tashkilotning boʻlagidir. Tashkilot nechogʻlik murakkab va katta boʻlsa ma'muriy apparat ham shu darajada murakkab vazifalarni bajaradi. Har bir tashkilot muayyan darajada byurokratlashgan boʻladi. Tashkilotning byurokratlashuv darajasi ma'muriy muammolarni hal qilish uchun sarflanadigan kuchlar bilan tashkilot maqsadiga erishish uchun sarflanadigan kuchlar miqdorlarining nisbatiga bogʻliqdir. Ayrim hollarda ma'muriy maqsadlar tashkilotning asl maqsadlarini mutlaqo chetlashtirishlari ham mumkin. Bunday holni tashkilotni jamiyatga emas, balki, oʻz-oʻziga xizmat qilishga «beparvolikka» olib keladi.

Sotsial tashkilotlarda qatʼiy byurokratik tamoyillarga asoslangan tashkiliy ierarxiya (tashkilot a'zolarining bir-birlariga nisbatan bosqichma-bosqich rasman tobelikda boʻlishlari) munosabatlardan tashqari norasmiy munosabatlar ham mavjuddir. Bu munosabatlar qatʼiy ma'muriy qoidalar tizimi sharoitida tashkilot samaradorligini oshiradi va quyidagi ijobiy vazifalarni bajaradi: ish vazifasiga koʻra boʻysunuvchi individlar va mansabdor shaxslar oʻrtasida vujudga kelishi mumkin boʻlgan ziddiyatlarni yumshatadi, tashkilot a'zolarini birdamligini mustahkamlaydi, shaxsiy qadr-qimmat hissini saqlab qoladi.

Sotsiologiyada tashkilotni tahlil etishda uch asosiy yondashuvni ajratib koʻrsatish mumkin: ratsional, tabiiy va neoratsional yondashuvlar. Ratsional yondashuv nuqtai nazaridan tashkilot «asbob» aniq qoʻyilgan maqsadlarga erishish vositasi deb qaraladi. Tashkilot bu holda bir-birlarini almashtirishlari mumkin boʻlgan, lekin bu bilan tashkilotning butunligini, yaxlitligini dahl etmaydigan alohida mustaqil boʻlaklar yigʻindisi, majmui deb qaraladi. Ratsional yondashuv koʻp hollarda tashkilotda mavjud boʻlgan norasmiy munosabatlarni inobatga olmaydi.

Ratsional yondashuvdan farqli o'laroq, tabiiy yondashuv tarafdorlari tashkilotni «tabiiy butunlik», o'ziga xos organizm sifatida o'rganadilar. Bu organizm uchun tabiiy o'sish, o'z mavjudligini davom ettirish va tizim muvozanatini saqlab qolishga intilishga xosdir. Bu nuqtai nazarga ko'ra tashkilot qo'yilgan maqsadlariga erishgandan keyin ham o'z mavjudligini davom ettirishi mumkin. Asosiy vazifa tashkilotdagi muvozanatni ta'minlashdir. Tashkilotga tabiiy yondashuvda norasmiy munosabatlarga ko'proq e'tibor beriladi.

Har ikki yondashuvning ijobiy tomonlarni qo'shishga intilish natijasida yangi yondashuv-tashkilotning neoratsional modeli vujudga keladi. G'arb sotsiologiyasida Blau, Gouldner va boshqalar ratsional va tabiiy yondashuvni qo'shishni, tashkilotdagi ratsionallik va norasmiy munosabatlarni uyg'unlashtirishni yoqlab chiqishdi.

Sotsial institutlar, tashkilotlar va ijtimoiy hodisalar turli xil o'ziga hos kesishmalarda sotsial tizimni tashkil etadi. Odatda tizim deyilganda bir-birlari bilan o'zaro aloqada bo'lgan va muayyan butunlikni tashkil etuvchi, alohida tarzda tartiblashgan elementlar majmui tushuniladi. Sistemali yondashuvning asosiy vazifalaridan biri ob'ekt to'g'risidagi barcha bilimlarni bir butun sistemaga keltirishdir.

Sotsial tizimlar formatsion, madaniy, individual-shaxsiy sifat va darajalarida ko'rilishi mumkin.

Formatsion yondashuvda jamiyatda ishlab chiqaruvchi kuchlar va iqtisodiy munosabatlar sotsial, mafkuraviy va siyosiy munosabatlar sotsial, mafkuraviy va siyosiy munosabatlardan iborat tabiiy-tarixiy bir butun sistemadir.

Sotsial tizimlarning murakkab ierarxiyasi mavjud. Jamiyatning o'zi butunligi sifatida eng katta tizim hisoblanadi. Uning iqtisodiy, sotsial, siyosiy va mafkuraviy kabi muhim ost tizimlari mavjud. Boshqa ost tizimlar — sinflar, etnik, demografik, territorial va professional guruhlar, oila, shaxs va hokozolardir. Sanab o'tilgan ost tizimlar o'z navbatida bir qancha boshqa ost tizimlardan iboratdir. Sotsial tizimlar ko'p hollarda bir-biri bilan «kesishgan» bo'ladi, aynan bir individlar turli xil tizimlar elementi bo'lishi

mumkin. Ularning har bir bosqichlari bilan aloqada yoki ulardan mustasno ravishda nisbiy mustaqildir.

Sotsial tizim qonuniyatlari uning ichki atributidir. Bu qonuniyatlarni tizimga ta'sir ko'rsatuvchi qandaydir asosiy omil deb qarash mumkin emas. Sotsial aloqadorlik qonuniyati — bu mazkur sotsial tizim va uning tuzilishi qonuniyatidir. Muayyan sotsial tizim almashuvi bir vaqtning o'zida tegishli sotsial aloqadorliklarning almashishi hamdir, chunki ular sotsial tizim vujudga kelishi bilan paydo bo'ladi va sotsial tizim tarqalishi yoki o'zgarishi bilan to'xtab qoladi. (Individning o'zi yashab turgan sotsial tizim qonunlariga bo'ysunmasdan iloji yo'qdir).

Sotsial tizim qonuniyatlari individ hayoti-faoliyatini belgilab beradi. Individ u yoki bu tarzda sotsial sistema norma va qadriyatlarni qabul qiladi, ijtimoiylashadi. Uning faoliyati ijtimoiy belgilangandir. Shu bilan birga faoliyat ko'rsata olishlikning bir qancha variantlari ham mavjud bo'lib, ular orasidagi o'ziga ma'qulini tanlab olishi mumkin.

Sotsial tizimlar xillarini ko'rsatish bir muncha shartlidir. Sotsial tizimni u yoki bu mezon asosida ajratish sotsiologik tadqiqot vazifasi bilan belgilanadi.

Aynan bir xil sotsial tizim (masalan, oila) teng ravishda ham sotsial nazorat tizimi, ham sotsial institut, ham sotsial tashkilot sifatida qaralishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda sotsiologiya kursi shaxsning fuqarolik va professional jihatlarini, uning intellekti va ijodiy qobiliyatlarini, yalpi umumgumanitar madaniyatini shakllantirishga ko'maklashadi.

Ayniqsa, Sotsiologiyani o'rganish bo'lajak o'qituvchi kadrlar uchun juda muhimdir. Chunki har bir psixologiya-pedagogikaga oid masala sotsial rivojlanishning o'ziga xosligi bilan chambarchas bog'liq. Sotsiologiyani pedagogik oliy o'quv yurtlarida o'qitilishining aktualligi yana shu narsa bilan bog'liqki, xalq ta'limi rivojlanishi, ravnaqi sotsial taraqqiyotning muhim dalilidir.

ADABIYOTLAR:

1. I.A. Karimov. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barkamollik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T., «O'zbekiston», 1997.
2. I. A. Karimov. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. T.,«O'zbekiston», 1999.
3. Aliqoriyev N.S. va boshqalar. Oliy o'quv yurtlari professor o'qituvchilari faoliyatini rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar. Ta'lim muammolari, ilmiy-uslubiy yutuqlar va ilg'or tajribalar. T., 3—6, 1997.
4. Aliqoriyev N.S. Sotsiologiya va ta'lim taraqqiyoti. Ta'lim muammolari, ilmiy-uslubiy yutuqlar va ilg'or tajribalar. T,2, 1998.
5. Aliqoriyev N.S. Upravlenie zanyatostyu i trudovo'mi resursami v regionalno'x sistemax. T., «Fan», 1991.
6. Aliqoriyev N.S. Modelirovanie sotsialno'x protsessov. T.,«Fan», 1979.
7. Aitov N.A. Sotsiologiya truda. Alma-Ata, 1996.
8. Alekseyev N.I. Ekonomicheskiy eksperiment: sotsialno'e aspekto'. M., «Nauka», 1987.
9. Amerikanskaya sotsiologicheskaya mo'sl. M., 1991.
10. Amerikanskaya sotsiologicheskaya mo'sl. Tekst Pod red. V.I. Dobrenkova. M., 1994.